

30 Years Faculty of Education of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo
30 години Педагогически факултет при
Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

ОСНОВНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ПРАКТИКА

Боряна Здравкова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Педагогически факултет

Резюме. В статията се разглеждат някои аспекти на проблема за професионалната компетентност на специалистите в социално-педагогическата практика. Представят се същностните и съдържателните характеристики на компетентността като научно понятие на основата на различни гледни точки и дефиниции в педагогическата теория. Прави се опит да се изяснят и отдиференцират най-значимите компетентности, които изграждат професионалния профил на успешния социален педагог/работник.

Keywords: social and pedagogical work, professional competence, kind of competencies

Социално-педагогическата работа, разглеждана в професионален контекст, е сложен феномен, който обединява множество дейности, професии, функции и професионални роли, насочени най-общо към подпомагане и подкрепа на хората за справяне в трудни житейски ситуации и успешно социално функциониране. Основна нейна цел е да бъдат удовлетворени социално гарантираните и личностните интереси и потребности на различните слоеве от обществото и в този смисъл тя може да се разглежда като интегративна дейност, насочена към цялото общество, от една страна, и в по-тесен смисъл – към конкретна общност, група или личност, оказала се в трудна ситуация (Павленок, 2010: 32). Тази специфика на социално-педагогическата работа определя нейната многопрофилност и многоаспектност.

В специализираната литература се срещат различни класификации, касаещи многообразието от дейности в социално-педагогическата практика. Розалия Кузманова-Карталова определя няколко „глобални направления“ на работа, съобразно „проблемните области“, в които се реализират въпросните дейности: 1. Работа с деца и лица, нуждаещи се от подпомагане по отношение на тяхното личностно и социално функциониране. 2. Подпомагане на деца и лица при нарушено социално функциониране. 3. Работа с деца и лица с престъпно поведение (Кузманова-Карталова, Легкоступ, 2012: 24–25). Елена Филатова групира дейностите и процедурите, чрез които тя се реализира на: социални, психолого-педагогически, организационни, професионални (Филатова, 2008: 37). Разнородни

по своя характер, отделните направления в социално-педагогическата практика детерминират необходимостта от широк кръг компетентности, гарантиращи висок професионализъм във всяка една насока на професионалната дейност.

Целта на настоящия анализ е да се изяснят същността и съдържателните характеристики на компетентността, като се представят различни научни мнения по въпроса, и заедно с това да се определят основните, базисните компетентности в структурата на цялостната професионална компетентност на социалния педагог/работник.

Компетентностите, свързани с успешното професионално функциониране на социалния педагог/работник, несъмнено се очертават като актуален проблем за социално-педагогическата теория, респективно практика. Тяхното дефиниране и класифициране продължава да предизвиква дискусии и различни интерпретации сред учените.

Като първи дискуссионен момент се очертава самото изясняване на термина *компетентност* в неговия най-широк смисъл и определянето на съдържателните му аспекти. Тук ще бъде подминат спорният въпрос за съответствието между понятията *компетентност* и *компетенция*. Той е достатъчно сериозен и обширен, за да се впише в рамките на настоящия анализ. Използването на понятието *компетентност* в случая се основава, от една страна, на аргументираните мнения на редица авторитетни учени (Дж. Равен, В. Веденский, И. Зимняя и др.) и от друга – на убеждението, че е по-адекватно в контекста на разглежданата проблематика.

Връщайки се на същността и измеренията на компетентността, може да се посочат множество дефиниции и тълкувания. Галя Бонева синтезира някои от тях, утвърдени в педагогическата теория – „базови личностни характеристики, които детерминират ефективността на действията“; „сложно образуване на две равнища: на първо равнище „знание в действие“ /.../ на второ равнище с диференциация на два компонента: а) рефлексия в действие; б) рефлексия за действието (Бонева, 2009: 13–15). Пламен Радев определя компетентността като „придобити (овладени) знания, умения и способности на ниво на експертни познания и опит, достатъчни, за да може да се извършва подходяща работа“; индивидуално личностно свойство, което /.../ „позволява ефективни решения и поведение в различни ситуации“ (Радев et al., 2011: 120–121). В „Речник по психология“ Любен Десев тълкува компетентността като „възможност във вид на способност или умение на индивида да се справя ефективно със своята среда; свойство на човека /.../ да действа изборително, активно и успешно да въздейства върху материалната и социалната външна среда...“ (Десев, 2010: 212–213). Подобно е обяснението на понятието и в международните документи – така например в Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот компетентността е интерпретирана като „доказана способност за използване на знания, умения и личностни, социални и/или методологични дадености в работни или учебни ситуации и в професионално и личностно развитие (Европейската квалификационна рамка..., 2009).

Интересно мнение по въпроса представя руският учен Ирина Зимняя, чиито научни търсения в голямата си част са ориентирани именно към тази проблематика. Тя счита, че компетентността се възприема като по-широка категория, отнасяща се не само до овладяването на знания и умения, но и до наличие на определена ценностна система, включваща мотивация, етичност, отношение, поведение. Зимняя я определя като „винаги актуално проявление на компетенциите“ (Зимняя, 2004: 17).

Компетентността като научен проблем е обект на изследване от много учени (Я. Рашева-Мерджанова, Р. Пейчева, Д. Левтерова, В. Делибалтова, Я. Тоцева, Г. Христозова, С. Чавдарова-Костова и др.). Систематизирайки и интерпретирайки техните мнения и визираните по-горе определения, може да се обобщи, че независимо от привидно различните дефиниции, по същество те изразяват близки позиции относно съдържателните характеристики на компетентността. Най-синтезирано компетентността може да се представи като: интегративна личностна характеристика, обединяваща съвкупността от ключови за личността качества и способности, специфични знания, умения и натрупан опит за успешно изпълнение на социалните и професионалните роли. Разбира се, това кратко определение не може да претендира за изчерпателност. То има за цел най-вече да покаже, че различните трактовки, визиращи същността и съдържанието на компетентността, са сходни по своя смисъл и се отнасят до едни и същи характеристики.

Друг дискуссионен момент в изследването на компетентността, свързан с диференцирането и класифицирането на видовете компетентности. В научната литература се срещат множество различни класификации, основани на разнообразни изследователски подходи при определяне спецификите на отделните видове. Така например Галя Бонева разграничава видове компетентности, както следва: според характера на познанието – теоретична и практическа; в зависимост от по-конкретни съдържателни характеристики – общонаучна, педагогическа, социално-психологическа, комуникативна, речева, социална и др. (Бонева, 2009: 15). В контекста на твърдението, че компетенциите са „вътрешни, потенциални, скрити психологически новообразувания (знания, представи, /.../, ценности)“, които структурират компетентността, Ирина Зимняя определя няколко групи компетенции: 1. Компетенции, отнасящи се до човека като личност, субект на дейност и общуване. 2. Компетенции, отнасящи се до социалното взаимодействие на човека и социалната среда. 3. Компетенции, отнасящи се до дейността на човека. Въз основа на тях Зимняя групира и следните видове компетентности: ключови – компетентностите, които осигуряват нормално развитие на човека в социума; професионални и учебни – компетентности, свързани конкретно с тези дейности на личността; социални – компетентности, характеризиращи взаимодействието на личността с обкръжаващата социална среда (Зимняя, 2004: 23–27). Отчитайки взаимосвързаността „компетенции–компетентност“, в друга публикация Зимняя използва именно термина „компетентност“ при диференцирането на трите групи, посочени по-горе като компетенции, като допълнително ги декомпозира (Зимняя et al., 2007: 23).

В критичен анализ на изследванията на компетентността Дора Левтерова посочва, че тя е свързана с реалния живот и би следвало да се разглежда в контекста на конкретна действителност или човешка дейност. Тази нейна характеристика предопределя и разнообразието от видове компетентности, които се проявяват в различните дейности (Левтерова, 2009: 17). Левтерова систематизира мненията на редица чуждестранни изследователи относно класифицирането и групирането на видовете компетентности и фиксира няколко групи – езикова, комуникативна, педагогическа, психологическа, социална, интелектуална, професионална – всяка от които обединява специфични разновидности и компоненти (Левтерова, 2009: 17–21).

Един от видовете компетентност, към които има подчертан научен интерес и който също е обект на дискусии, е професионалната компетентност. В същността на понятието „професионална компетентност“ изследователите влагат различни измерения. Както подчертава И.А. Зимняя, то се тълкува „крайно нееднозначно“ (Зимняя, 2004: 27). Някои учени го дефинират като комплекс от знания, опит, личностни и професионални качества. Според други професионалната компетентност може да се разглежда като интегративна характеристика, определяща способността за справяне с професионалните задачи, опирайки се на съответните знания, личен и професионален опит, на ценностите и нагласите в личен план (Радионова & Тряпицына, 2007: 89). Трети я идентифицират като комплекс от личностни и професионални качества, сред които особено важни в контекста на социално-педагогическата работа са: общителност, умения за взаимодействие с хората, доброта, любознателност, твърдост в отстояване на собствената гледна точка, оптимизъм, старателност, нервно-психическа устойчивост и едно от най-важните – комуникативни умения (Галагузова et al., 2001).

Теоретиците се обединяват около становището, че професионалната компетентност е сложен комплекс от личностни качества, знания, умения, състояния и отношения, необходими за постигането на определени социално-значими цели и резултати в своята професионална дейност. Тя предполага не само определен обем знания и опит, а преди всичко умения да се актуализират натрупаните знания съобразно конкретните изисквания и да се използват при реализирането на професионалните роли и задачи.

Въз основа на представените мнения може да се направи обобщението, че професионалната компетентност е интегративна характеристика на личността, включваща многообразие както от индивидуални качества и способности, така и от строго специфични знания, умения и нагласи за ефективно упражняване на съответните професионални роли и длъжности.

Професионалната компетентност в контекста на социално-педагогическата дейност представлява реализация на сложен комплекс от теоретични знания, практически умения и индивидуални качества и нагласи на личността. Спецификата на социалната работа изисква устойчиви теоретико-методологически знания: за социалната действителност, за методите, средствата и формите на социално-

педагогическа дейност, за личностното развитие и особености, за правно-нормативната уредба, за организационното обезпечаване на професионалните дейности и пр.

Друга важна предпоставка е наличието на специфични практически умения, чрез които знанията да се приложат в реалната социална действителност. Уменията също са многобройни и разностранни: да се разбират причините за конкретна ситуация или поведение, да се прави обективна и точна диагностика и преценка, да се оказва адекватна помощ и подкрепа, да се изграждат позитивни отношения на доверие и уважение, да се работи в екип, да се администрира и управлява и др.

Ефективността и успешността на професионалиста е в тясна зависимост и от неговите индивидуални качества. Сред важните характеристики на личността на социалния педагог/работник се причисляват: психическа и емоционална устойчивост, аналитично и комбинативно мислене, креативност, инициативност, отговорност, честност, откритост, непредубеденост, отзивчивост, емпатия, искреност, откровеност, съобразителност, дискретност и др. Подобаващо значимо място заемат и ценностите и нагласите, защото „ядрото на професионалната компетентност /.../ е духовността, хуманното отношение, чувството за социалност...” (Сапунджиева, 2011: 20).

В научните изследвания този набор от компоненти в състава на професионалната компетентност може да се открие в различни комбинации и групи. Така например в контекста на педагогическата дейност параметрите на професионалната компетентност са групирани в: знания, умения и личностно-професионални компетенции, които, от своя страна, се диференцират на социални, комуникативни и информационни (Радионова & Тряпицына, 2007: 90–91). Галя Бонева добавя към този конструкт и регулативна компетентност, а знанията и уменията са представени съответно като интелектуално-педагогическа компетентност и операциона компетентност (Бонева, 2009: 22).

В изследване, имащо за цел да се очертае професионалният профил на социалния работник, Яна Мерджанова и Бончо Господинов фиксират няколко основни групи професионални способности, които конструират неговата професионална компетентност – научноизследователска и научноприложна; диагностична; методическа; комуникационна; информационна; управленска; работа с документация (Мерджанова & Господинов, 2003: 16). Всяка от тези способности представлява съчетание на специфични знания, умения и качества, необходими за успешно справяне с професионалните задачи и роли.

Интересен подход към представянето на професионалната компетентност в социално-педагогическия контекст прилага Нели Петрова (Петрова, 2011). Основвайки се на характерните нейни особености като индивидуална социална работа или работа със случай, тя групира „базисни компетенции“, свързани с дейностите в основните етапи: проучване, оценка, планиране и реализиране на интервенциите. Представени са примерни групи компетентности, които бъдещите специалисти трябва да овладеят в своето професионално обучение. На фаза „проучване“ корес-

пондират: „знания и умения за интервюиране /.../; наблюдение /.../; познания за бовравене с източници на информация, познания и умения за говорене, писане; етика, ценности в отношенията с хората; принципи в помагащите професии – приемане, неосъждане, толерантност, овластяване; познания за...“. За успешно справяне във фаза „оценка“ са необходими групи компетентности, включващи: „знания за анализ на речта, анализ на съдържанието; знания за развитие на човека – теории; знания за потребности, отношения, връзки, теория на привързаността; знания за семейство, семейна система /.../; знания за социални мрежи и ресурси, услуги, психология; законодателство“. Възловото място на фаза „планиране и интервенция“ в развитието на всеки индивидуален случай предполага по-значителен набор знания, умения и нагласи, изразяващи се в: консултиране; информиране; познания за човека и неговото поведение; себепознаване; познания за човешките отношения; познаване на методи и техники за помагане и др. (Петрова, 2011: 43–45).

Краткият обзор на изследванията дава основание да се обобщи, че в научната литература не съществува еднозначно мнение относно диференцирането на групите компетентности в структурата на професионалната компетентност на социалния педагог/работник. Може да се каже, че от една, страна този проблем все още не е изследван достатъчно задълбочено, за да се стигне до единни позиции. От друга страна, спецификата на социално-педагогическата работа е такава (динамична, постоянно променяща се), че едва ли едно фиксиране на конкретни компетентности би било адекватно и отговарящо на конюнктурата. Винаги остава риск списъкът да бъде непълен. Както е многоаспектна и многопластова социално-педагогическата работа, така многообразни са и компетентностите, необходими за нейното успешно реализиране. И по-важното, което трябва да се има предвид е, че те непрекъснато се разширяват и актуализират съобразно динамиката и промените в различните професионални направления на реалната трудова практика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бонева, Г. (2009). Компетентностен подход към образованието и новата образователна парадигма. *Педагогика*, 9–10, 12–27.
- Галагузова, Ю.Н., Сорвачева, Г.В., Штинова, Г.Н. (2001). *Социальная педагогика: Практика глазами преподавателей и студентов. пособие для студентов*. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС.
- Десев, Л. (2010). *Речник по психология*. София: Булгарика.
- Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот (2009). Люксембург: Служба за официални публикации на Европейските общности.
- Здравкова, Б. (2012). Професионална компетентност в социално-педагогическата практика – измерения, изисквания и стандарти (с. 125–134). В: *Диалог на педагогическите компетенции. 130 години от създаването на Педагогическото училище във Враца*. В. Търново: Унив. издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

- Зимняя, И.А. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.
- Зимняя, И.А., Лаптева, М.Д. Морозова, Н.А. (2007). Социальные компетентности выпускников вузов в контексте государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования и проекта TUNING. *Высшее образование сегодня*, 11, 22–27.
- Левтерова, Д. (2009). *Социална компетентност*. Първа част. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
- Мерджанова, Я., Господинов, Б. (2003). Професионален профил на социалния работник. В: *Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“*. Книга Социални дейности. Том 96, 5–27. София: Унив. издателство „Св. Кл. Охридски“.
- Павленок, П.Д. (2010). *Теория, история и методика социальной работы*. Учебное пособие. Москва: Дашков и К.
- Петрова, Н. (2011). Подготовка на социалните педагози – компетенции, стандарти, перспективи. *Педагогика*, 1, 39–48.
- Радев, Пл., Легкоступ, Пл., Александрова, А. (2011). *Основни на училищната педагогика*. Пловдив.
- Радионова, Н.Ф., Тряпицына, А.П. (2007). *Человек и образование*, 3–4(12–13), 88–94.
- Сапунджиева, Кл. (2011). Академичният статут на социалната педагогика в контекста на предизвикателствата на съвременната социализационна ситуация и социалната практика. *Педагогика*, 1, 11–20.
- Филатова, Е. В. (2008). Стандарти профессиональной деятельности как основа для формирования профессиональной компетентности социальных работников. *Высшее образование сегодня*, 10, 36–38.

BASIC COMPETENCIES IN SOCIAL AND PEDAGOGICAL PRACTICAL WORK

Abstract. The article is focused on particular characteristics of professional competencies of specialists involved in social and pedagogical practical work. Based on different perspectives and variety of definitions developed in the context of pedagogical theories, competencies are discussed in the light of their core and specific characteristics. An attempt is made to identify the most important competencies within the profile of the successful social worker.

✉ **Dr. Boryana Zdravkova**
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo
19, Hr.Botev str.
5000 Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: boriana_zdravkova@abv.bg